

Sistematika i apologetska priroda Tillichove teologije

Dubravko Arbanas*

Sažetak

Paul Tillich je bio filozof i teolog koji je ostao najpoznatiji kao filozof religije i teolog kulture. Međutim, prije svega bio je sistematski i apologetski teolog, koji je svoje jedinstveno široko polje interesa uvijek nastojao formirati u okviru »vizije cjeline«. Stoga će ovo razmatranje nastojati pokazati bitne odrednice i etape razvoja Tillichova teološkog sustava, kao i apologetsku prirodu njegove teologije. Uže područje istraživanja je: sistematika njegova mišljenja, antropološko polazište njegove teologije, odnos apologetske teologije i »kerygme« i teološki krug. Metoda proučavanja je analiza Tillichovih relevantnih djela na tu temu, kao i nekoliko najznačajnijih monografija i zbornika radova o njemu. Kritičkom analizom ovih djela autor je došao do zaključka da je sistematika u samoj biti Tillichova mišljenja, dok mu njegova apologetska teologija, koja polazi od čovjekove egzistencijalne situacije, omogućava uspješnost temeljne funkcije teologije: »priopćavanja istine kršćanske poruke i interpretacije te istine za svaku novu generaciju«. Ključne riječi: sistematika, apologetika, »kerygma«, teologija, teološki krug

Uvod

Već sam pogled na Tillichovu bibliografiju otkriva nam da se njegovo mišljenje odlikuje jedinstveno širokim poljem interesa za probleme filozofije, teologije, kulture, politike, povijesti, umjetnosti, dubinske psihologije i znanosti, koje su se artikulirale kroz poznate teme njegova mišljenja: »(...) vrhunska briga, autonomija, Novi Bitak, heteronomija, protestantsko načelo, teonomija, *kairos*, demonsko, ontološki i tehnički razum, uvažavanje i kritika religije, utopijska težnja i kritika utopija.«¹ Stoga je svu tu raznoliku problematiku usmjeravao prema velikoj sistematskoj viziji,² a u predgovoru *Sistematske teologije* naglašava koliku je važnost prida-

* Mr. sc. Dubravko Arbanas, *Edunova — škola informatike i managementa*, Osijek; doktorand na Filozofskom fakultetu Družbe Isusove u Zagrebu. Adresa: Lorenza Jägera 5, 31000 Osijek, Hrvatska. E-pošta: adubravko@gmail.com

1 Adams, J. L., Pauck, W., Shinn, R. L. (eds.), *The Thought of Paul Tillich*, New York, London, 1985, str. x.

2 Vidi: McKelway, A. J., *The Systematic Theology of Paul Tillich: A Review and Analysis*, New York, 1964. McKelway je kao Barthov bazelski seminarist dao kompletan pregled i analizu svih pet po-

vao ovakvom načinu mišljenja: »Za mene je oduvijek bilo nemoguće misliti teološki na bilo koji drugi način osim na sistematski. Najmanji problem, ako se uzme ozbiljno i radikalno, vodio me do svih drugih problema i do predviđanja cjeline u kojoj su mogli naći svoje rješenje.«³ Tillich je bio kontroverzna figura na »razmeđu« tzv. filozofske teologije, koju je izabrao kao svoj životni poziv: »Filozofska teologija je neobično ime katedre koju zastupam. To je ime koje mi odgovara bolje nego bilo koje drugo, budući da je granična linija između filozofije i teologije središte mog mišljenja i rada.«⁴ Povrh svega, mnogi se nisu slagali s njegovim sistematskim i tipično »njemačkim mišljenjem«, odnosno naglaskom na grčku i njemačku idealističku filozofiju s teško razumljivim ontološkim jezikom, koji se američkim kritičarima i posebno teolozima činio suviše filozofičan i sekularan.⁵

1. *Sistematika Tillichove teologije*

1.1. *Vizija cjeline*

Tillich je ove poteškoće nastojao ublažiti »vizijom cjeline«, čiji je prvi nacrt skicirao ubrzo nakon studija,⁶ pod naslovom *Systematische Theologie*,⁷ koji je sadržavao samo naslove sedamdeset i dviju postavki njegova teološkog sustava. Ka-

glavlja Tillichove *Sistematske teologije*, dok je uvodni prikaz dao sam Barth. Izdvojimo ovdje Barthovo viđenje Tillichove uporabe koncepta »sistematske teologije«: »Tillich ne koristi koncept 'sistematska teologija' samo iz obzira prema običaju; doista, on bi smatrao takvu uporabu nespojivom. Štoviše, 'sistematika' za Tillicha znači samo drugotni red i suvislost grade složenog mišljenja (...) Zapravo, riječ 'sistematika' za Tillicha označava znanost s obzirom na pojmovnu (semantičku), logičku i metodološku racionalnost, koja se bavi s čovjekovom vrhunskom brigom (njegovim bitkom). Ta znanost je 'sistematska filozofija' u kojoj je pretežit bitak po sebi, kao i 'sistematska teologija' u kojoj je značenje bitka po sebi za nas, sklono da bude pretežito.« U: Barth K., *An Introductory Report by Karl Barth*, u navedenom djelu, str. 12.

3 Tillich, P., *Systematic Theology*, I, Chicago, 1951, str. vii.

4 Tillich, P., *Philosophy and Theology* — u: *The Protestant Era*, Chicago, 1957, str. 83.

5 S obzirom na formalnu prirodu njegova mišljenja, Tillich se suočavao s kritikama da je imao propuste u dva smjera: u filozofskom smislu nedostatak preciznosti u definicijama i dosljednosti u tvrdnjama, a u teološkom smislu da svaki sustav, pa tako i njegov, implicira sukob između egzistencijalne i sistematske prirode svake teologije, odnosno da sistematska struktura prijeti gušenjem vitalnosti njegova mišljenja. Tillich je bio svjestan ovih poteškoća, u tom smislu izdvajam njegov odgovor koji se odnosi na teološku kritiku, odnosno na ovo poglavlje: »(...) Oni koji se najviše protive sistemu, pokazuju malo strpljenja kada pronalaze nedosljednosti u mom mišljenju. Način dosljednog organiziranja određenog skupa ideja zahtijeva da ih se oblikuje u sistem.« u: Tillich, P., *Reply to Interpretation and Criticism by Paul Tillich* — u: Kegley, C. W., Bretall, R. W. (eds.), *The Theology of Paul Tillich*, New York, 1964, str. 330.

6 Tijekom svoje liturgijske godine u Moabitu, kao pripreme za službu pastora. Više o tome u Tillichovim autobiografskim izvještajima: Paul Tillich *On the Boundary: An autobiographical Sketch* — u: *Interpretation of History*, New York, London, 1936, str. 38; i Paul Tillich *Author's Introduction* — u: *Protestant Era*, Chicago, 1957, str. xxii.

7 Tillich, P., *Systematische Theologie* — u: Clayton J. P., *The Concept of Correlation: Paul Tillich and the Possibility of a Mediating Theology*, Berlin, New York, 1980. Ovaj nacrt je nastao 1913, objavljen je u autorovim sabranim djelima u domovini, također i kao dodatak navedenog djela, str. 253–268.

snije je tijekom profesionalnog rada nastojao razvijati i formulirati svoju misao u tom pravcu, pa je objavio svoju prvu knjigu *The System of the Science*,⁸ koja je i po njegovim riječima »ostala bez nekog šireg utjecaja«. No zato je potvrdio presudnu ulogu tog rada u razvijanju svog mišljenja: »(...) to je bila prva orijentacija u konfuznoj raznolikosti znanstvenih aktivnosti i način utvrđivanja mjesta teološkog rada«⁹. Paul Wiebe u tom smislu daje koristan uvid: »*The System of the Sciences* je pokušaj sustavnog razumijevanja odnosa između različitih kognitivnih disciplina. Ovdje su najmanje tri motiva u pozadini Tillichove gradnje ovog sustava: 1) uvid u cjelokupni svijet znanosti kao koherentne cjeline; 2) navesti odnose između humanističkih znanosti (*Geisteswissenschaften*) i prirodnih znanosti i 3) utvrditi mjesto teologije u okviru sveukupnosti vrsta znanja (ovo je Tillichov posrednički motiv). Svaki od tih sastavnih dijelova potpada pod povijesnu tradiciju.«¹⁰

1.2. Sistematska teologija

Tillich je nastavio sustavno strukturirati svoj rad: »U Marburgu 1925. sam počeo raditi na svojoj *Systematic Theology*, čiji prvi svezak se pojavio 1951.«¹¹ Time se bavio i kasnije, tijekom posljednjeg semestra u Frankfurtu.¹² Međutim, tek je u novoj domovini počeo konkretnije raditi na toj velikoj zadaći: »Ono što je tako dugo uspavano ležalo (što ne znači zaboravljeno; svaki članak, esej ili recenzija, čak svaka ideja u Tillichovoj glavi je dio koji sačinjava sustav), u Americi je probušeno.«¹³ Rezultat toga je njegovo životno djelo *Systematic Theology*,¹⁴ koje je kao *magnum opus* izlazilo u tri sveska i pet dijelova nešto više od jednog desetljeća,

8 Tillich, P., *The System of the Science According to Objects and Methods*, translated by Paul Wiebe, Lewisburg, 1981. Originally published 1923.

9 Tillich, P., *Gesammelte Werke*, Renate Albrecht (ed), Stuttgart, Band I, 1959, str. 9.

10 Wiebe, P., *From System to Systematics: The origin of Tillich's Theology* — u: John J. Carey (ed.), *Kairos and Logos: Studies in the Roots and Implications of Tillich's Theology*, Cambridge, Massachusetts, 1978, str. 110. Wiebe daje vrlo instruktivan uvid i distinkciju u Tillichov »rani« i »kasni« koncept teološkog sustava, odnosno razlikovanje njegovih djela *The System of the Science* (u kojem je razlikovao znanost o mišljenju, bitku i duhu) i *Systematic Theology* (o kojoj će biti govora kasnije). S obzirom na prvi koncept, Wiebe naglašava: »(...) *The System of the Science* je od najveće važnosti, budući da posredstvom *The Philosophy of Religion* pruža temelj za *Systematic Theology*.« U navedenom članku, str. 115. Više o tome u: Paul Tillich, *The Sciences of Spirit, or Human Sciences* — in: *The System of the Science According to Objects and Methods*, translated by Paul Wiebe, Lewisburg, 1981, str. 137–215. i monografiji James L. Adams, *The System of the Sciences* — u: Paul Tillich's *Philosophy of Culture, Science and Religion*, New York, 1965, str. 116–182.

11 Tillich, P., *Autobiographical Reflections* — u: Kegley, C. W., Bretall, R. W. (eds.), *The Theology of Paul Tillich*, New York, 1964, str. 14. O tome kratka uvodna zabilješka u Paul Tillich, *Systematic Theology*, III, Chicago, 1963, str. 7; također i u navedenom djelu naredne bilješke, str. 95.

12 Vidi Pauck, W. & M., *Paul Tillich: His Life and Thought*, New York, London, 1976, str. 114.

13 Isto, str. 234. Više o tome u: Gert Hummel, *Tillich's Way to the »Systematic Theology«* — u: Paul Tillich, *Main Works/Hauptwerke*, 6, *Theological Writings*, Gert Hummel (ed.), Berlin, New York, 1992, str. 11–19. Hummel razmatra razvojni put Tillichove »ontološke teologije« kroz njegove ranije radove koji su utjecali na izgradnju ovoga teološkog sustava.

14 Tillich, P., *Systematic Theology*, vol. I–III, Chicago, (1951–1963). Contents: vol. I, Part 1, *Reason and Revelation*, Part 2, *Being and God*, (1951); vol. II, Part 3, *Existence and the Christ*, (1957); vol. III, Part 4, *Life and the Spirit*, Part 5, *History and the Kingdom of God*, (1963).

na zalasku njegova života. Ako pogledamo početak njegova teološkog sustava, odnosno prvi nacrt sistematske teologije koju je skicirao 1913. god., pa razrađivao do izlaska trećeg i posljednjeg sveska 1963, uočavamo da se sistematika njegova mišljenja razvijala ravno pola stoljeća. Sažmimo rečeno s Kenethom Hamiltonom, koji je prvo poglavlje svoje monografije posvetio sistematici Tillichova mišljenja:

Više nego bilo što drugo, njegovo umijeće građenja sistema mu je priskrbilo visok položaj u području filozofske teologije koju je sam izabrao. Ako želimo razumjeti njegovu misao, prvi korak u tom smjeru mora biti shvaćanje da je to misao organizirana u sistem, detaljno planirana do samog kraja. Sistem nije samo kvaliteta Tillichove teologije. Mi ne možemo reći »ova teologija ima takve i takve značajke, ali je također i sistematična«. Ova teologija nije »također« sistematična, ona je »mišljenje u sistemu«. Razlika u sistematskom mišljenju i mišljenju u sistemu je toliko velika kao razlika između gorljivog dokazivanja i dokazivanja u vatri. (...) Ono što njega čini sistematskim misliocem je njegovo odbijanje da sudjeluje u bilo čemu što bi bilo manje od cjeline.¹⁵

Međutim, potrebno je naglasiti da Tillich nije gradio sustav radi samog sustava, koji bi kao takav ostao samo jedna apstraktna građevina, nego je njime želio postići funkciju teologije, koristeći se filozofskom analizom čovjekove egzistencijalne situacije: »Moja namjera, vjerujem opravdana, bila je prikazati metodu i strukturu teološkog sistema napisanog s jednoga apologetskog gledišta, i nošenog u stalnoj korelaciji s filozofijom. Predmet svih dijelova ovog sistema je metoda korelacije (...) [koja] (...) objašnjava sadržaje kršćanske vjere kroz egzistencijalna pitanja i teološke odgovore u njihovoj međusobnoj ovisnosti.«¹⁶

1.3. Teološki sustav

Tillich započinje svoj teološki sustav viđenjem teologije kao »apologetike«, budući da polazište njegova razmatranja nije teologija kao takva, odnosno njezin glavni predmet ili Bog, nego upravo njezin subjekt ili čovjek:

Ovo posebno gledište koje stavlja čovjeka i njegovu situaciju na istaknuto mjesto cjelokupnoga teološkog mišljenja najvažnija je činjenica ovog uvoda u njegov sistem. Ako netko započinje čovjekom i ljudskom situacijom, teologija može biti samo shvaćena kao apologetika. Ona mora odgovoriti na temeljna pitanja čovjeka, pitanja koja izražavaju njegovu vrhunsku brigu, njegov bitak ili ne-bitak.¹⁷

15 Hamilton, K., *System and Theology* — u: *The System and the Gospel: A Critique of Paul Tillich*, New York, 1963, str. 13–14.

16 Tillich, P., *Systematic Theology*, I, Chicago, 1951, str. vii i 60. Karl Barth daje svoje viđenje Tillichove uporabe koncepta »sistematske teologije«: »(...) 'sistematska teologija' u kojoj se uvode s filozofijom samo imanentna pitanja ljudske egzistencije, ali uvode se i odgovori kroz kršćansku poruku, čak i ako se to čini filozofski. Tillichova metodologija, otkrivena već u naslovu i konceptu sistema, odvija se tako da su oba koncepta uspješna i istovremena, odnosno filozofski koncepti razuma, bitka, egzistencije, života i povijesti u stalnoj su povezanosti s teološkim konceptima objave, Boga, Krista, Duha i Kraljevstva Božjeg.« U: Barth, K., *An Introductory Report by Karl Barth* — u: Alexander J. McKelway, *The Systematic Theology of Paul Tillich: A Review and Analysis*, New York, 1964, str. 12–13.

17 McKelway, A. J., *The Nature and Method of Theology* — u: *The Systematic Theology of Paul Tillich: A Review and Analysis*, New York, 1964, str. 59.

Budući da takvu teologiju autor naziva *odgovarajućom teologijom*, kao i zbog činjenice da ona izražava svoju prirodu i svoju funkciju, podrazumijeva se i metoda korelacije iz koje proizlazi struktura cijelog sustava. Ta metoda zahtijeva da svaki dio sustava ima prvi dio, u kojem su pitanja razvijena analizom ljudske egzistencije i svega postojećeg, kao i drugi dio, u kojem su teološki odgovori dani na temelju izvora, medija i norme sistematske teologije. U tom smislu Tillich je koristio svekoliku građu povijesti, sociologije i psihologije u kontekstu njihove važnosti za sistematsku teologiju, razmatrajući je u svjetlu egzistencijalnih pitanja i teoloških odgovora: »U svakom od pet dijelova sistema, koji su izvedeni iz strukture egzistencije u korelaciji sa strukturom kršćanske poruke, dva dijela [na koja se odnosi ova korelacija] su povezana (...).«¹⁸

Tillich napominje da bi bilo najprikladnije započeti teološki sustav djelom koje je naslovio *Bitak i Bog*, budući da se u njemu u glavnim crtama izlaže temeljna struktura bitka, kao i odgovori na pitanja koja iz te strukture proizlaze. Ti odgovori su prije svega dani u temeljnim događajima objave, odnosno kroz teološko učenje o Bogu, i kao takvi su od presudnog značaja za sve druge odgovore. Međutim, u skladu sa svojim apologetskim i egzistencijalnim pristupom teologiji, kao i zbog praktičnih razloga, Tillich započinje teološki sustav poglavljem koje je naslovio *Razum i objava*, analizirajući čovjekovu racionalnost i njegove spoznajne mogućnosti u kontekstu racionalne strukture cjelokupne stvarnosti. Pritom iskrsavaju pitanja koja proizlaze iz čovjekove konačnosti, samootuđenja i proturječnosti razuma, što traži odgovore dane po kršćanskoj objavi. Autor navodi nekoliko razloga zbog kojih započinje svoj sustav epistemološkim¹⁹ djelom, i smatra da se svakog teologa pita:

Na čemu ti temeljiš tvoje tvrdnje; koje kriterije, koje provjere imaš? Ovo čini nužnim epistemološki odgovor od samog početka. Drugo, koncept razuma (i Razuma) mora biti razjašnjen prije samih tvrdnji u kojima je pretpostavka da razum nadilazi samog sebe. Treće, učenje o objavi se mora baviti tim od samog početka, zbog toga što je objava pretpostavljena u svim dijelovima sistema kao temeljni izvor sadržaja kršćanske vjere. Zbog tog razloga *Reason and Revelation* mora otvoriti sistem, kao što ga zbog očiglednih razloga *History and the Kingdom of God* mora zatvoriti.²⁰

Drugi dio svega teološkog sustava Tillich je naslovio *Bitak i Bog*, i u njemu analizira čovjekovu egzistenciju kao bića duboko prožetog nutarnjim konfliktima, koji proizlaze iz »samoproturječja« odnosno »samootuđenja« od njegove prave prirode ili iskonske biti u Bogu. U tom smislu se prvi dio ove analize bavi čovjekovom biti u kontekstu svih stvorenih bića, odnosno pitanjima koja proizlaze iz njegove smrtnosti i konačnosti svekolikog svemira. Stoga odgovori moraju biti dani od Boga. U trećem dijelu analizira čovjekovo egzistencijalno »samootuđenje« u kontek-

18 Tillich, P., *Systematic Theology*, I, Chicago, 1951, str. 66.

19 Vidi: Martin, B., *Human Reason and Revelation* — u: *Paul Tillich's Doctrine of Man*, Digswell Place, 1963, str. 37–80; i Dorothy, M. Emmet, *Epistemology and the Idea of Revelation* — u: Kegley, C. W., Bretall, R. W. (eds.), *The Theology of Paul Tillich*, New York, 1964, str. 198–214.

20 Tillich, P., *Systematic Theology*, I, Chicago, 1951, str. 67–68.

stu »samodestruktivnih« značajki cjelokupne povijesti, odnosno pitanja koja iz toga proizlaze. Budući da odgovori moraju biti dani po Kristu, ovaj dio sustava nosi naslov *Egzistencija i Krist*. U četvrtom dijelu analizira složeno i dinamičko jedinstvo čovjekova života, koji na proturječan način sadrži sva očitovanja svoje iskonske biti i egzistencijalnih izobličenja, kao i pitanja koja život kao takav podrazumijeva, a budući da odgovori moraju biti dani u Duhu, ovaj dio sustava nosi naslov *Život i Duh*. S obzirom na rečeno, Tillich naglašava: »Ova tri dijela predstavljaju glavninu sistematske teologije. Oni obuhvaćaju kršćanske odgovore na pitanja egzistencije.«²¹ U posljednjem dijelu analizira čovjekovu povijesnu egzistenciju u kontekstu svekolikoga povijesnog zbivanja općenito, odnosno pitanja koja proizlaze iz proturječnosti povijesti, dok ovdje odgovore vidi u Božjem Kraljevstvu. Stoga je posljednji dio svoga teološkog sustava naslovio *Povijest i Kraljevstvo Božje*, s time da je simbol tog Kraljevstva nezavisan od središnjih dijelova sistema.

S obzirom na ovaj kratak prikaz glavnih dijelova Tillichova teološkog sustava, zaključimo zapažanjem Davida H. Kelseya:

Nacrt strukture, u kojoj je međusobno povezano pet dijelova Tillichove *Systematic Theology*, ne daje kratak pregled koraka u građenju svoda argumenata koji povezuju cijeli sistem. Umjesto toga, daje upute o širim kontekstima u kojima je građa razmatrana, tako da mora biti shvaćena u svakom dijelu. Na primjer, umjesto rasprave o »Bogu« u drugom dijelu, pružanje temeljnih kategorija u uvjetima u kojima ostatak sistema mora biti protumačen otkriva da rasprava o »Bogu« i sama mora biti shvaćena u uvjetima kasnije rasprave o »Duhu«.²²

2. Priroda teologije

2.1. Antropologija

Tillich je, poput Schleiermachera, u antropologiji našao prikladno mjesto za početak svoje *Sistematske teologije*. Prije razmatranja o Bogu nastojao je razmotriti čovjeka i njegovu egzistencijalnu situaciju, svjestan opasnosti koju nosi svaki sustav.²³ Naravno, kao čovjek i propovjednik pronalazi svoju temeljnu orijentaciju u Božjoj objavi u Isusu kao Kristu,²⁴ poput svakoga drugoga kršćanskog teologa.

21 Tillich, P., *Systematic Theology*, I, Chicago, 1951, str. 67.

22 Kelsey, D. H., *The Structure of Systematic Theology* — u: *The Fabric of Paul Tillich's Theology*, New Haven, London, 1967, str. 16.

23 Tillich je bio svjestan da je svaki sustav u napasti da bude samodovoljan i da određuje svoj sadržaj, što je neizbježno uglavnom kod deduktivnih sustava, premda svaki sustav ima i deduktivne čimbenike. Pogledajmo kako je nastojao izbjeći ovu opasnost: »Kao korektiv protiv ove opasnosti počeo sam svaki od pet dijelova [sustava] egzistencijalnom analizom pitanja, do teoloških ideja za koje sam pretpostavljao da će ga opskrbiti odgovorima. Ne sumnjam da su unatoč ovoj metodi [metoda korelacije] u mojim sistematskim tekstovima odlomci u kojima je teško pronaći egzistencijalne korelacije.« U: Tillich, P., *Reply to Interpretation and Criticism by Paul Tillich* — u: Kegley, C. W., Brentall, R. W. (eds.), *The Theology of Paul Tillich*, New York, 1964, str. 330.

24 Vidi: Tillich, P., *He Who Is the Christ* — u: *The Shaking of the Foundations*, New York, 1948, str. 141–148.

Premda Bog²⁵ nije kamen temeljac njegove teološke građevine, možemo slobodno reći da u skladu sa semantikom imena ove discipline Bog u njoj ima ključnu ulogu. Autor počinje pretpostavkom da su čovjek i svijet kao bića odijeljeni neizbrisivom granicom u ontološkoj strukturi i da je Bog temelj svih bića. Ova ontologija²⁶ je nesumnjivo upravljački koncept njegova sustava, koji diktira oblik svake teološke tvrdnje. Ali ontologija zahtijeva apstraktno mišljenje, stoga prvo naglašava da apstrakcija ne može logički prethoditi onome iz čega je izvučena, budući da je čovjek taj koji od vlastitog bića apstrahira njegovo sudioništvo u apsolutnom univerzalnom biću odnosno Bogu: »Čovjek je pitanje koje on traži o samom sebi, prije bilo kakvog pitanja koje je formulirano.«²⁷ Tako njegova teologija počinje čovjekom²⁸ i njegovom egzistencijalnom situacijom, što je potkrijepljeno činjenicom da je antropologija uspostavila prirodu i metodu njegove teologije, koja određuje oblike, ako ne i sadržaje njegove interpretacije kršćanske poruke.

25 Vidi: Tillich, P., *Being and God* — u: *Systematic Theology*, I, Chicago, 1951, str. 163–289; i esej *The God above God* — u: Paul Tillich: *Main Works/Hauptwerke*, 6, *Theological Writings*, Gert Hummel (ed.), Berlin, New York, 1992, str. 417–421. O tome također u monografijama: Carl J. Armbruster, *Being and God* — u: *The Vision of Paul Tillich*, New York, 1967, str. 125–166; Leonard F. Wheat, *The God Above God* — u: *Paul Tillich's Dialectical Humanism: Unmasking the God above God*, London, 1970, str. 99–146; Adrian Thatcher, *God* — u: *The Ontology of Paul Tillich*, London, 1978, str. 71–98; u člancima: William M. Arnett, *Tillich's Doctrine of God*, Absbury Seminarian, 1959, 13, str. 10–17; Marvin Fox, *Tillich's Ontology and God*, Anglican Theological Review, 1961, 43, str. 260–267; Charles Hartshorne, *Tillich's Doctrine of God* — u: Kegley, C. W., Bretall, R. W. (eds.), *The Theology of Paul Tillich*, New York, 1964, str. 164–195; Houston Craighead, *Paul Tillich's Argument for God's Reality*, Thomist, 1975, 39, str. 309–318; i Miller, L., Grenz, S. J. (eds.), *The Ground of Being* — u: *The God Above God. Paul Tillich* — u: *Fortress Introduction to Contemporary Theologies*, Minneapolis, 1998, str. 58–61.

26 Tillich je posvetio cijela poglavlja ontološkim problemima u nekoliko svojih knjiga: *Being and God* — u: *Systematic Theology*, I, Chicago, 1951, str. 163–289; *Human Existence and the Question of Being. The Ontological Problems Implied in the Subjective Side of Biblical Religion* i *The Ontological Problems Implied in the Objective Side of Biblical Religion* — u: *Biblical Religion and the Search for Ultimate Reality*, Chicago, 1955, str. 11–20, 63–85; *Being and Love* — u: *Love, Power and Justice: Ontological Analyses and Ethical Applications*, New York, London, 1960, str. 18–34; *Being, Non-being and Anxiety* — u: *The Courage to Be*, New Haven, 2000, str. 32–85; dva dijaloga: *The Term 'God' i Being and Existence* — u: *Ultimate Concern: Tillich in Dialogue*, Brown D. Mackenzie (ed.), New York, London, 1970, str. 43–46; i esej *Being and Love*, *Moral Principles of Action*, Ruth Nanda Ansen (ed.), New York, 1952, str. 661–672. An essay included in *Four Existential Theologians*, edited by Will Herberg, 1958.

27 Tillich, P., *Systematic Theology*, I, Chicago, 1951, str. 62.

28 Vidi: Tillich, P., *Reason and Revelation* — u: *Systematic Theology*, I, Chicago, 1951, str. 71–159. Tillich misli »čovjek u relaciji«, to je čovjek–svijet korelacija kojom on počinje, u tom smislu i mi govorimo kada kažemo da on počinje s čovjekom. Više o Tillichovu videnju sistema, Boga i čovjeka u istoimenim poglavljima njegova odgovora piscima antologijskog zbornika radova o njemu, u Paul Tillich, *Reply to Interpretation and Criticism by Paul Tillich* — u: Kegley, C. W., Bretall, R. W. (eds.), *The Theology of Paul Tillich*, New York, 1964, str. 329–331, 339–345; također u: Paul Tillich, *Absolute in Human Knowledge and the Idea of Truth* — u: *My Search for Absolutes*, New York, 1967, str. 64–83; i Tillichovim esejima: *The Nature of Man*, *Journal of Philosophy*, 1946, 43, str. 675–677; *Human Nature Can Change* i *What is Basic in Human Nature* — u: *The Meaning of Health: Essays in Existentialism, Psychoanalysis and Religion*, Perry LeFevre (ed.), Chicago, 1984, str. 73–76, 184–191; i *Participation and Knowledge: Problems of an Ontology of Cognition* — u: Paul Tillich: *Main Works/Hauptwerke*, 1, *Philosophical Writings*, Gunther Wenz (ed.), Berlin, New York, 1989, str. 381–389.

Međutim, Tillich u svojoj teologiji ne zanemaruje ni Bibliju, odnosno događaje objave koje ona opisuje, stoga poput Bartha²⁹ smatra da je zadatak teologije razmotriti: »(...) što mi sami sebi moramo reći 'na temelju apostola i proroka'«. ³⁰ Originalnost i odvažnost Tillichove teologije leži u njegovu sustavnom nastojanju da pokaže povezanost između poruke proroka odnosno apostola i zahtjeva suvremene ljudske situacije; drugim riječima, da razmotri što nam te poruke govore danas. Mnogi značajni kršćanski teolozi su se složili da svaka kršćanska teologija³¹ dostojna svog imena treba biti »u skladu sa Svetim pismom«; štoviše, takva teologija ne može jednostavno ponavljati ono što su govorili proroci i apostoli, nego treba objasniti njihovu poruku suvremenom svijetu koji se prilično promijenio od vremena svetih pisaca. U tom smislu i Barth naglašava da takva zadaća teologije »ne može biti oduzeta od nas, dapače ni po znanju o biblijskom temelju koji nužno prethodi tome«. ³² Unatoč svemu, još nije postignuto jasno značenje odnosa koji je navodno postignut između Biblije i teološkog izražavanja njezinih poruka. Stoga se Tillich odvažio na ontološku analizu,³³ odnosno fenomenološki prikaz objave i povijesnih istraživanja, da svojom metodom korelacije osigura povezivanje biblijskih sadržaja i teoloških odgovora, kao ono što o tome treba biti rečeno danas.

Tillich u uvodu *Sistematske teologije*³⁴ daje svoje temeljno gledište:

Teologija, kao funkcija kršćanske crkve, mora služiti njezinim potrebama. Svrha teološkog sustava je da zadovoljava dvije različite potrebe: priopćavanje istine kršćanske poruke i interpretaciju te istine za svaku novu generaciju. Teologija se kreće naprijed i nazad između dva pola, vječne istine svog temelja i vremenite situacije u kojoj vječna istina mora biti primljena.³⁵

Vječni pol je kršćanska poruka, a zadaća teologije je da razjasni i prikaže istinu te poruke. Vremeniti pol je ljudska situacija, a druga zadaća teologije je da odgovori na potrebe te situacije, s tim da se pod pojmom »situacija« podrazumijeva sveukupnost čovjekovih kreativnih izražaja u određenom razdoblju. S obzirom na ova dva pola, autor razlikuje i dvije vrste teologije: apologetsku i kerigmatsku. Kakva je Tillichova uloga u tom smislu može nam pokazati viđenje njegova bliskog prijatelja Jamesa L. Adamsa: »(...) Tillichovo izabrano zvanje filozofskog i apologetskog teologa. U jednom dijelu njegova poziva on je bio neumoljiv u prepozna-

29 Vidi: Dowey, E. A., *Tillich, Barth and the Criteria of Theology*, Theology Today, 1958, 15, str. 43–58.

30 Barth, K., *Church Dogmatics*, I, translated by G. T. Thomson, Edinburgh, 1936, str. 16.

31 Vidi: Hamilton, K., *System and Theology* — u: *The System and the Gospel: A Critique of Paul Tillich*, New York, 1963, str. 19–27.

32 Barth, K., *Church Dogmatics*, I, translated by G. T. Thomson, Edinburgh, 1936, str. 16.

33 S obzirom na važnost Tillichove ontologije za njegov teološki sustav dobro je uputiti na dvije monografije koje su joj posvećene u cijelosti: Alistair M. Macleod, *Paul Tillich: An Essay on the Role of Ontology in his Philosophical Theology*, London, 1973; i Adrian Thatcher, *The Ontology of Paul Tillich*, London, 1978.

34 Vidi: Tillich, P., *Introduction* — u: *Systematic Theology*, I, Chicago, 1951, str. 3–68. U tom velikom i vrlo instruktivnom uvodu Tillich razmatra prirodu i organizaciju teologije, odnosno njezinu sistematiku i metodu.

35 *Isto*, str. 3.

vanju i opisivanju poremećaja i oluja našeg vremena. U tom smislu, on je egzistencijalni teolog koji daje ogledalo ove 'olujne' situacije, istovremeno objavljujući protest u ime izvornoga ljudskog bića.«³⁶

3.2. *Apologetska teologija i kerygma*

Vlastita antropologija Tillichu je omogućila apologetsko³⁷ utemeljenje njegove teologije, stoga funkciju teologije kao »priopćavanja istine kršćanske poruke i interpretacije te istine za svaku novu generaciju« naziva apologetskom, ali ne u starom, kompromitiranom smislu koji je iznjedrio taj pojam: »Apologetska teologija je 'odgovarajuća teologija'. Ona odgovara na pitanja koja podrazumijeva 'situacija', snagom vječne poruke i sa značenjem dobivenim kroz situaciju, na čija pitanja odgovara.«³⁸ Smatra da je kroz povijest većina teoloških sustava načinila mnogo grešaka, i to tako što su žrtvovali istinu ili su zanemarili njezinu interpretaciju za čovjekovu egzistencijalnu »situaciju«. Primjere prve greške autor vidi u tome što apologetici, da bi odgovorili na pitanja situacije, moraju imati nešto zajedničko s osobom kojoj nastoje odgovoriti, stoga pretpostavljaju zajednički temelj bez obzira koliko on bio nejasan. Međutim, kerigmatici su skloni poricati bilo kakav zajednički temelj s onima koji su izvan »teološkog kruga«, budući da bi to moglo razoriti jedinstvenost kršćanske poruke.³⁹ Primjer ove druge greške vidi u fundamentalizmu, koji uzdiže neke prošle vremenite izražaje kršćanske istine do konačne i apsolutne vrijednosti. Također, ali nešto manje naglašeno, istu grešku vidi i u teologiji koju naziva kerigmatskom, koja jednostavno naviješta kršćansku poruku (*kerygma*)⁴⁰ Novog zavjeta da je Krist Gospodin.

Teologija reformacije za vrijeme Luthera, posebno njegova kritika rimskog sustava posredovanja i hijerarhije u ime biblijskih kategorija suda i milosti, ponovno otkriće Pavlove poruke i hrabro vrednovanje duhovne vrijednosti biblijskih knjiga predstavlja izvornu kerigmatsku teologiju. U moderno doba je to slučaj s Bartho-

36 Adams, J. L., *Introduction: The Storms of Our Times and Starry Night* — u: Adams, J. L., Pauck, W., Shinn, R. L. (eds.), *The Thought of Paul Tillich*, New York, London, 1985, str. 1. Vrlo instruktivan uvod u Tillichovo mišljenje je dao i John H. Thomas, *The Nature and Method of Theology* — u: *Paul Tillich: An Appraisal*, Philadelphia, 1963, str. 21–45.

37 Vidi: Adams, J. L., *Introduction: The Storms of Our Times and Starry Night* — u: Adams, J. L., Pauck, W., Shinn, R. L. (eds.), *The Thought of Paul Tillich*, New York, London, 1985, str. 14–19.

38 Tillich, P., *Systematic Theology*, I, Chicago, 1951, str. 6. To također razmatra Kenan B. Osborne u svom prvom pristupu Tillichovoj tzv. »odgovarajućoj teologiji«: *Three Fundamental Approaches to Resolve the Problematic of Tillich 'Quest'*, in *New Being: A Study on the Relationship Between Conditioned and Unconditioned Being According to Paul Tillich*, The Hague, 1969, str. 9–24.

39 Tillich navodi nekoliko takvih slučajeva na koje upozoravaju kerigmatski teolozi: rani kršćanski apologetici koji su razabirali zajednički temelj u prihvaćanju *Logosa*, aleksandrijska škola koja je to isto činila s platonizmom, prilagodavanje Aristotela učenju Crkve od strane Tome Akvinskog. Iznad svega je u tom smislu bila vjera apologetika u pronalaženju zajedničkog temelja s filozofijom: prosvjetiteljstva, romantizma, kantizma, hegelijanizma, humanizma i naturalizma. Svi ovi apologetski pokušaji su pretpostavljali zajednički temelj, a zapravo su to bili samo temelji različitih specifičnih »situacija« kroz povijest, pri čemu je teologija gubila svoj vlastiti temelj.

40 Vidi: Przywara, E., *Christian Root—Terms: Kerygma, Mysterium, Kairos, Oikonomia* — u: O'Meara, T. A., Weissler, C. D. (eds.), *Paul Tillich in Catholic Thought*, Dubuque, 1964, str. 197–204.

vom⁴¹ kritikom neoprotestantske i buržoaske sinteze postignute liberalnom teologijom, ponovno otkriće kršćanskog paradoksa i sloboda njegove duhovne egzistencije *Poslanice Rimljanima*. Oba su naglašavala vječnu istinu nasuprot ljudskoj situaciji i njezinim zahtjevima: »U oba slučaja je ovo naglašavanje proročka, potrebna i preoblikujuća snaga. Bez takvih kerigmatskih odgovora teologija bi se izgubila u relativnostima 'situacija', npr. religiozni nacionalizam tzv. njemačkih kršćana i religiozni progresivizam tzv. humanista u Americi.«⁴²

Ako naglasimo nepromjenjivu istinu kršćanske poruke, nasuprot promjenjivim zahtjevima različitim situacija, teologija je kerigmatska i u tom smislu je valjana. Međutim, ona griješi kada zanemaruje specifičnu situaciju prilikom teološkog razmatranja i priopćavanja. Tillich je hvalio Bartha za stvaranje jedne takve teologije, koja čuva kršćansku vjeru od relativnih i promjenjivih svjetovnih potreba. Njezina slaba strana je što odgovara na potrebe određene situacije poput »bačenog kamena«, uz opasnost da postane beznačajna i ne ispuni svoju svrhu teološke funkcije Crkve. Kerigmatska teologija: »(...) ne može jednostavno ponavljati biblijske odlomke. Dapače, kada to čini, ne može izbjeći konceptualnu situaciju različitih biblijskih pisaca.«⁴³ Naglašava da teolog ne može izbjeći jezik kao temeljni izražaj ljudske situacije, stoga kerigmatska teologija treba apologetsku teologiju za svoje ispunjenje, ako prvo pažljivo slušamo pitanja koja proizlaze iz vremenite situacije, potom na njih odgovaramo snagom vječne kršćanske poruke. Opasnost takvog postupka je u tome što riječi poruke mogu biti izobličene usred buke mnoštva posebnih pitanja.

Tillich smatra da apologetska teologija mora voditi brigu o kerigmatskoj teologiji i upozoravati je na ljudsku situaciju, ali teolog mora biti apologetik ako želi govoriti svom vremenu i ako se želi nadati da će ga ljudi čuti. Štoviše, teolog je i sam dio te situacije,⁴⁴ stoga ne može govoriti izvan njezina konteksta i njezinih pojmova. Isusovac Karl J. Armbruster smatra da se autor bezrezervno odlučuje za prvi tip teologije iz dva razloga: »(...) jedan činjenični, drugi iz uvjerenja. Činjenica je da je u posljednjih dvjesto godina središnji problem teologije bio prilagođavanje kršćanske vjere suvremenom umu. Njegovo uvjerenje je da je takva sinteza moguća i nužna ako kršćanstvo želi izbjeći da postane fosilizirana rijetkost i ako civilizacija nije izgubila jedan od svojih najmoćnijih poticaja.«⁴⁵ U tom smislu Tillich napominje da kerigmatska teologija, koja »naglašava nepromjenjivu istinu poruke

41 Tillich smatra da je Barth, nasuprot nekim svojim fanatičnim učenicima, dovoljno pošten da potvrdi nužnost filozofskog jezika i metode apologetske teologije, budući da je i naš svakodnevni jezik oblikovan filozofskim načinom mišljenja i terminologijom. Međutim, Tillich napušta njegovo usko ograničavanje samo na kršćansku poruku odnosno *kerygmu*: »Najradikalniji pokušaj stvaranja isključivo kerigmatske teologije u našem razdoblju je učinjen po Karlu Barthu.« U: Tillich, P., *Philosophy and Theology* — u: *The Protestant Era*, Chicago, 1957, str. 84.

42 Tillich, P., *Systematic Theology*, I, Chicago, 1951, str. 5.

43 *Isto*, str. 7.

44 Vidi: Tillich, P., *The Human Predicament* — u: *The Eternal Now*, New York, 1963, str. 15–78.

45 Armbruster, C. J., *The Vision of Paul Tillich*, New York, 1967, str. 22–23.

(*kerygma*) nasuprot promjenjivim zahtjevima situacije⁴⁶, mora biti dopunjena apologetskom teologijom, koja govori posebnim situacijama ako ne želi postati suviše uska i beznačajna. S druge strane, apologetska teologija mora biti »utemeljena na *kerygmi* kao biti i kriteriju svake njezine tvrdnje«⁴⁷ ako ne želi izgubiti svoju kršćansku prirodu. Završimo ovo poglavlje s Georgom F. Thomasom:

Nema sumnje, dok njegova sistematska teologija kombinira apologetske i kerigmatske čimbenike, Tillich je primarno apologetski teolog. Dok je Barth vjerojatno najveći živući predstavnik kerigmatske teologije, Tillich je vjerojatno glavni predstavnik apologetske teologije sadašnjeg vremena. Međutim, to ne znači da on zanemaruje kerigmatske čimbenike; to samo znači da je cjelina njegove sistematske teologije napisana s »apologetskog gledišta«.⁴⁸

3.3. *Teološki krug*

Tillich gleda na teologa⁴⁹ kao na posvećenog čovjeka, posvećenog Bogu, kršćanskoj poruci i njezinoj interpretaciji. To je čovjek koji vjeruje, koji se sav predaje Kristu i odgovara na pitanja određene situacije. On razmatra prirodu ovog opredjeljenja,⁵⁰ odnosno slobodnog pristanka volje povjerenja u Krista, kroz usporedbu teologa i filozofa religije, što ne treba čuditi jer su obje discipline bile i njegov osobni poziv odnosno zvanje. Smatra da su pokušaji razumijevanja teologije kao empirijsko induktivne ili metafizičko deduktivne »znanosti«⁵¹, odnosno najčešće njihovom kombinacijom, ostavili obilne dokaze da su beznačajni, budući da:

U svakoj prividno znanstvenoj teologiji je točka u kojoj individualno iskustvo, tradicionalne vrijednosti i osobna posvećenost mora odlučivati sporna pitanja. (...) Kakav god bio odgovor, on podrazumijeva prethodno iskustvo i vrednovanje. Isto važi i za deduktivni pristup, koji je razvijen u klasičnom idealizmu. Temeljna načela idealističke teologije su racionalni izražaji »vrhunske brige«; poput svih vrhunskih stvari metafizike, ona su istovremeno i vrhunske stvari religije. Teologija izvedena iz takvih stvari je određena skrivenom teologijom koja se u njima podrazumijeva.⁵²

46 Tillich, P., *Systematic Theology*, I, Chicago, 1951, str. 4.

47 *Isto*, str. 7.

48 Thomas, G. F., *The Method and Structure of Tillich's Theology* — u: Kegley, C. W., Bretall, R. W. (eds.), *The Theology of Paul Tillich*, New York, 1964, str. 87.

49 Vidi: Tillich, P., *The Theologian*, in *The Shaking of the Foundations*, New York, 1948, str. 118–129.

50 Vidi: Tillich, P., *Dynamics of Faith*, New York, 2001. Ova knjiga se pojavljuje i u: Paul Tillich: *Main Works/Hauptwerke*, 5, *Writings on Religion*, Robert P. Scharlemann (ed.), Berlin, New York, 1988, str. 231–290. Tillich je posvetio cijelu knjigu sadržajima i dinamici vjere, kroz analizu njezinih sadržaja, simbola, tipova, istina i življenja u vjeri, kao i jedno poglavlje u: Tillich, P., *Philosophy and Fate* — u: *The Protestant Era*, Chicago, 1957, str. 3–15. O tome također u: Raymond Smith, *Faith without Belief* — u: O'Meara, T. A., Weisser, C. D. (eds.), *Paul Tillich in Catholic Thought*, Dubuque, 1964, str. 133–142. (Isti članak s promijenjenim naslovom se pojavljuje i u *Paul Tillich's Concept of Faith*, *Catholic World*, 1964, 200, str. 162–163; 166–171)

51 Usp. Wiebe, P., *From System to Systematics: The origin of Tillich's Theology* — u: John J. Carey (ed.), *Kairos and Logos: Studies in the Roots and Implications of Tillich's Theology*, Cambridge, Massachusetts, 1978, str. 118.

52 Tillich, P., *Systematic Theology*, I, Chicago, 1951, str. 8–9. O tome također u: Robert P. Scharlemann, *Critical and Religious Consciousness: Some Reflections on the Questions of Truth in the Phi-*

Obojica, i teolog, i filozof religije, na sebi su svojstven način posvećeni svojoj zadaći, ali im je zajedničko to da su i njihovi najznanstveniji napori upravljani jednim specifičnim »prethodnim mističkim iskustvom«⁵³ onoga vrhunskog, kroz »svjesnost nečega što nadilazi rascjep između subjekta i objekta«.⁵⁴ Ako je nakon znanstvenog istraživanja otkriveno takvo iskustvo, to je zbog toga što je bilo prisutno i djelotvorno od samog početka, stoga su na ovom mjestu teolog i filozof religije unutar »teološkog kruga«, opisanog kroz njihovo prethodno mističko iskustvo, ali to nije *petitio principii*, ili, kako i autor naglašava, *circulus vitiosus*: »Ovo je krug koji nijedan filozof religije ne može izbjeći. Ali to ne znači da je to pogrešan krug. Svako razumijevanje duhovnih stvari (*Gisteswissenschaft*) je kružno.«⁵⁵

Koliko je Tillich ozbiljno uzimao *kerygmu* ili kršćansku poruku, vidi se iz njegova inzistiranja da teolog mora raditi unutar teološkog kruga, koji je uži od filozofova. Filozof religije mora nužno ostati »nepri stran« s obzirom na svoj predmet i tražiti više »općenit i apstraktan« koncept religije. S druge strane, teolog ne može ostati »nepri stran«; on u svojim razmatranjima uključuje svijest o »vrhunskoj, jedinstvenoj i konkretnoj« kršćanskoj poruci, čije prihvaćanje zahtijeva odluku slobodne volje, posvećenost i vjeru, kroz »pripadnost kršćanskoj crkvi«. Tillich naglašava da se nitko ne može nazivati teologom, bio on i profesor ove discipline, budući da je svaki posvećen i otuđen, uvijek u vjeri i sumnji, odnosno unutar i izvan teološkog kruga, pri čemu naizmjenično prevladava jedna ili druga strana, stoga »samo jedan kriterij može biti primijenjen: osoba može biti teolog toliko dugo koliko potvrđuje sadržaj teološkog kruga kao svoju vrhunsku brigu. (...) Štoviše, to ovisi o tome je li njezina vrhunska briga kršćanska poruka, dapače, ako je ponekad i sklona da je napadne i odbaci.«⁵⁶ Tillichov koncept *vrhunske brige*⁵⁷ predstavlja ključnu sintagmu njegova mišljenja, koja je zapravo apstraktna formulacija glavne

osophy of Religion — u: John J. Carey (ed.), *Kairos and Logos: Studies in the Roots and Implications of Tillich's Theology*, Cambridge, Massachusetts, 1984, str. 63–82.

53 Tillich navodi primjere takvog iskustva: skolastički »bitak po sebi«, Spinozina »univerzalna supstancija«, Jamesovo »onkraj subjektivnosti i objektivnosti«, Schellingov »identitet duha i prirode«, Schleiermacherov »svemir«, Hockingova »svemirska cjelina«, Whiteheadova »vrijednost stvaralačkog napretka«, Weimanova »napredna integracija«, Hegelov »apsolutni duh« ili Brightmanova »svemirska osoba«. U tom smislu naglašava da je svaki od ovih koncepata »utemeljen na neposrednom iskustvu nečega vrhunskog u vrijednosti, čijeg postojanja netko može postati intuitivno svjestan«. U: Tillich, P., *Systematic Theology*, I, Chicago, 1951, str. 9.

54 *Isto*.

55 *Isto*.

56 *Isto*, str. 10.

57 Koncept *vrhunske brige* — kao onoga što nas se bezuvjetno tiče (engl. *Ultimate Concern*, njem. *Das was uns unbedingt angeht*), provlači se kroz gotovo cijeli opus autorovih filozofsko-teoloških djela, na različite načine i zavisno o temi koju obrađuje. S obzirom na važnost ovog koncepta dobro je uputiti na nekoliko Tillichovih radova: *What Is 'Ultimate Concern'?*, *The Term 'God' i Must Ultimate Concern Be Self-Conscious?* — u: *Ultimate Concern: Tillich in Dialogue*, Brown D. Mackenzie (ed.), New York, London, 1970, str. 7–16; 43–44; 182–187; *Ultimate Concern* — u: *The Essential Tillich: An Anthology of the Writings of Paul Tillich*, Forrester F. Church (ed.), Chicago, 1987, str. 11–38; *Freedom and the Ultimate Concern*, Religious in America. Original Essays on Religion in a Free Society, John Cogley (ed.), New York, 1958, str. 272–286.

zapovijedi.⁵⁸ Ovaj koncept je izazivao mnoge kontroverze u kontekstu autorova filozofskog načina mišljenja i izražavanja, a označava Krista kao našu vrhunsku brigu koja nas se bezuvjetno tiče. U tom smislu završimo s Armbrusterom: »Budući da je nužno da teolog bude smješten unutar kruga kršćanske posvećenosti, pojavljuje se problem: što je mjerilo njegove posvećenosti, njegove vjere i njegova opravdanja? (...) Stoga on [Tillich] zaključuje da je prihvaćanje Kristove riječi kao njegove [teologove] vrhunske brige jedini pokazatelj da je teolog unutar teološkog kruga (...)«⁵⁹

Zaključak

Tillich je imao jedinstveno široko polje interesa, koje je uvijek nastojao formirati u okviru sustavne »vizije cjeline«, koja je svoj puni oblik ostvarila u njegovu remek–djelu *Sistematika teologija*, na kojem je radio gotovo cijeli život. Stoga možemo slobodno reći da je sistematika u samoj biti Tillichova mišljenja. Budući da je u središtu njegova interesa bio odnos filozofije i teologije, to se odrazilo i na njegov teološki sustav, koji je obuhvaćao filozofska pitanja proizašla iz čovjekove egzistencijalne situacije i teološke odgovore koji su nam dani po kršćanskoj poruci. Tillich je naglašavao da apologetska teologija mora biti utemeljena na *kerygmi*, dok kerigmatska teologija mora biti dopunjena apologetskom teologijom, a svojevrsan način njihove kombinacije mu je omogućio da postigne temeljnu funkciju teologije: »priopćavanje istine kršćanske poruke i interpretacija te istine za svaku novu generaciju«.

58 »Zato ljubi Jahvu, Boga svoga, svim srcem svojim, svom dušom svojom i svom snagom svojom!« (Pnz 6, 5). Možda ovaj koncept najbolje ilustrira Tillichova propovijed *Our Ultimate Concern*, koju počinje Lukinim izvještajem o Marti i Mariji, prikazujući ga kao simbol dvaju stavova prema životu, odnosno dvije vrste »brige«: »Marta brine o mnogim stvarima, ali su sve one konačne, pripreme i prolazne. Marija je zabrinuta za jednu stvar, koja je beskonačna, vrhunska i trajna.« U: Tillich, P., *Our Ultimate Concern* — u: *The New Being*, New York, 1955, str. 152.

59 Armbruster, C. J., *The Vision of Paul Tillich*, New York, 1967, str. 23.

*Systematics and the Apologetic Nature of Tillich's Theology*Dubravko Arbanas^{*}*Summary*

Paul Tillich, philosopher and theologian, is best-known for his philosophy of religion and theology of culture. He was, however, first and foremost a systematic and apologetic theologian, who, having a uniquely broad field of interest, always endeavoured to develop it within 'the vision of the whole'. Therefore, this study shall aim at presenting the seminal determinants and important phases in the development of Tillich's theological system, as well as the apologetic nature of his theology. Specific areas of investigation are: the systematics of his thought, the anthropological foundation of his theology, the relation between apologetic theology and 'kerygma', and finally the theological circle. The method of investigation is the analysis of Tillich's relevant works dealing with these topics, including a few of the most important monographs and papers written about his work. By critically examining these works, the author has come to the conclusion that systematics is at the very core of Tillich's thought, whereas his apologetic theology based on man's existential situation contributes to the efficacy of the fundamental function of theology: 'communicating the truth of the Christian message and interpreting this truth for each new generation'.

Key words: systematics, apologetics, 'kerygma', theology, theological circle

^{*} Mr. sc. Dubravko Arbanas, *Edunova — School of Informatics and Management*, Osijek; Doctorant at the Faculty of Philosophy of the Society of Jesus in Zagreb. Address: Lorenza Jäger 5, 31000 Osijek, Croatia. E-mail: adubravko@gmail.com